

De Woonstede door de eeuwen heen

Tijdschrift van de Koninklijke Vereniging der
Historische Woonsteden van België en van de Stichting tot behoud
van Particuliere Historische Buitenplaatsen.

Driemaandelijks tijdschrift

Prijs per nummer 225 FB - Fl 15

La revue est également disponible en langue française.

83

Omslag : Longchamps. Westergevel met het paviljoen « met de gesimuleerde
tentzeilen » in steengrijze stuc.

3e kwartaal 1989

De Woonstede door de eeuwen heen

Jan van Nassaustraet Den Haag
Kasteel van Longchamps - Herenhuis Malou Brussel

Driemaandelijks tijdschrift
3^e kwartaal 1989
83

3	Meubilair en -versiering van het kasteel van Longchamps	VINCIANE MEULDERS-DRAGUET
20	Geschiedenis van de 19 ^{de} eeuwse Haagse Jan van Nassaustraet.
« Heerenhuizen die den stand niet ontsieren »	REINILDIS VAN DITZHUYZEN
35	Kroniek van een amateur	EMMANUEL DE LICHTERVELDE
36	Het herenhuis Malou in de Leopoldswijk, voorbeeld van een bour-
geois-woning uit de 19de eeuw in Brussel	THOMAS COOMANS
50	Beek en buitenplaats op de Veluwe	HEIMERICK TROMP
57	Touristische reisweg	DANIËL MARCOLUNGO
61	Restaurants	H. COOMANS DE BRACHÈNE
63	Echo's van elders	
69	Aktualiteit	
70	We hebben voor U gelezen	

Met de medewerking van de
Nationale Loterij

Raad van Beheer :

Voorzitter : Prins Alexandre de Merode

Beheerder-Schatbewaarder : Graaf Ch.-A. de Lichter-
velde

Beheerders : Mw. Lemaigre de Stordeur ; Barones
Marie Fredericq-Lilar ; Mw. Renard ; Markies de Tra-
zegnies ; Jonkheer Xavier Coppieiers de Gibson ; Jonk-
heer Deudon de le Veilleuze ; Jonkheer de Pessemier ;
Ridder van Gysel ; Ridder Xavier Nève de Mévergnes ;
dhr. †Johan Fleerackers ; Baron Van Den Abeele ; Jonk-
heer Philippe van der Plancke ; dhr. Constant Pirlot.

Steunend lid : 3 000 fr.

Effectief lid : 2 000 fr.

Lid (zonder stemrecht) : 1 200 fr.

Alle leden ontvangen gratis het tijdschrift en een fami-
liekaart die recht geeft op korting of gratis toegang tot
21 kastelen.

Redactie van het tijdschrift :

Voorzitter : Prins Alexandre de Merode

Afg.-Beheerder : Paul de Pessemier

Directeur : Axelle de Potesta de Waleffe

Adjunct-Directeur : Erik L. Schepens

Technische-coördinatie : Ann Sorgeloose-Roose

Leden : Marie Fredericq-Lilar ; T. Bouvy Coupery de
Saint Georges ; Ghislaine Lemaigre ; Marc Dubois ;
Benoît Storms ; Olivier de Trazegnies ; Bruno Fornari ;
Baudouin d'Ursel ; Geert Van Doorne ; Denis Van
Impe ; Heimerick Tromp ; Catharina L. van Gronin-
gen ; Anne van Ypersele de Strihou.

Stichters : †Ridder J. de Ghellinck d'Elseghem, Mmes
Pierre Delrée et Bouvy Coupery de Saint-Georges.

Secretariaat :

Kasteel van Laarne, Eekhoekstraat 5, B-9270 LAARNE.
Tel. : (091) 31.88.66. — Dienst abonnement T. Neijs 24,
Vergotestraat, 1200 Brussel - Tel. : (02) 735.09.65, dins-
dag en donderdag, van 9 tot 12 u. — Bankrekening 310-
0007827-56 en 550-3230001-88.

Nederland :

Castellum Nostrum/Stichting P.H.B., Voorzitter :
Mr R.F.C. Baron Bentinck van Schoonheten, Vice-voor-
zitter : Drs E. Munnig Schmidt, Algemeen secretaris :
Mr H.M.A. Kamerlingh Onnes, Penningmeester : Ing.
J.B.F. Bosch Ridder van Rosenthal, van Kinsbergen-
straat 3, 8081 CL Elburg
Tel. : 05250/4488.

Bankrekening Amro Bank nr. 44.09.81.212.

N.S.K. Ned. abonnementen Poortgebouw Huis Doorn,
Langbroekerweg 10a, 3941 MT Doorn - Tel. :
03430/16282, Bankrekening Amro Bank nr.
47.07.59.267.

Ver. uitg. Jhr. de Pessemier, Eekhoekstraat 5,
B-9270 LAARNE

De auteurs of verenigingen zijn verantwoordelijk voor de
inhoud van hun artikel.

Drukkerij - Nouvelle Imprimerie Duculot,
rue de la Posterie, 5800 Gembloux (Belgique)

Het herenhuis Malou in de Leopoldswijk, voorbeeld van een bourgeois-woning uit de 19de eeuw in Brussel

Thomas COOMANS*

Licentiaat in Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde

Inleiding

In 1848 liet Victor Malou door architect Chrétien Goevaert een herenhuis bouwen in de Montoyerstraat te Brussel. Hij vestigde zich dus in de Leopoldswijk, in die tijd de belangrijkste geordende stadsuitbreiding in België en de belichaming der idealen van een leidende klasse.

Een artikel schrijven over het herenhuis Malou (Fig. 1), betekent eerst en vooral een studie van één der laatste oude gebouwen die in de Leopoldswijk overblijven: de ontstaansgeschiedenis ervan, de evolutie en de recente redding. Maar het betekent bovendien de ontdekking van de levenswijze van een familie uit de bourgeoisie rond 1860; een georganiseerde microcosmos die perfect werkte.

Ontstaansgeschiedenis en historisch overzicht van de Leopoldswijk in Brussel

De Leopoldswijk was de eerste uitbreiding van de hoofdstad van het piepjonge Koninkrijk België, tussen de Leuvense en de Naamse Poort, op het plateau dat Elsene scheidde van het dorp Sint-Joost-ten-Node (Fig. 2). Op aanraden van de Generale Maatschappij vertegenwoordigd door haar voormalige gouverneur, graaf Ferdinand de Meeûs, werd in 1837 een maatschappij gevormd die tot doel had een omvangrijke

immobiliën-operatie aan te vatten. Deze maatschappij kreeg de naam *Société civile pour l'agrandissement et l'embellissement de la capitale de la Belgique*¹.

Het eerste urbanisatie-project van de wijk werd reeds in 1838 opgesteld door architect Tilman-François Suys². Vertrekkend van drie grote assen (Wetstraat, Belliardstraat en Guimardsstraat), die het verlengde zouden vormen van de dwarsstraten van het park van Brussel, tekende hij een orthogonaal, een loodrecht op elkaar staand tracé, waarin kleine residentiële eilandjes, pleinen en openbare gebouwen waren afgebakend, die representatief waren voor de 19de eeuwse bourgeoisie-maatschappij (kazerne, paleis der industrie, justitiepaleis, kerk en hippodroom). Uiteindelijk werden slechts de eerste drie travees verwezenlijkt (tussen de Kunstlaan, de Handelsstraat, de Industrie- en de Wetenschapsstraat). Ook het principe van de dambord-structuur werd behouden als beste oplossing om de nieuwe wijk met de stad te verbinden.

In 1840 tekende Charles Vander Straeten — eerst als inspecteur der gebouwen en later als inspecteur-opzichter in de buitenwijken — een algemeen plan van Brussel³. Voor de Leopoldswijk, die toen reeds werd gebouwd, nam hij de eerste drie travees van Suys over, maar hij verving de openbare gebouwen door een nieuw koninklijk paleis in het verlengde van de Guimardstraat.

Dit idee werd uitgewerkt door architect Jean-Pierre Cluysenaar, die in 1842 een

Fig. 1. — Hoofdgevel (noorderkant) van het herenhuis Malou, na restauratie (Foto THOC. 18.03.1988).

* Centre d'Histoire de l'Architecture et du Bâtiment (C.H.A.B./U.C.L.), Collège Erasme, Place Blaise Pascal 1, 1348 Louvain-la-Neuve. (Handschrift in mei 1988 afgelegd.)

¹ *Statuts de la Société civile pour l'agrandissement et l'embellissement de la capitale de la Belgique*, (Brussel), (1837).

² *Plan du Quartier Léopold dressé par M. Suys en exécution de l'article 4 des statuts de la Société civile pour l'agrandissement et l'embellissement de la capitale de la Belgique*, 1838, Archief van de Stad Brussel (A.S.B.), *plannen portefeuille*, nr 1511.

³ Charles VANDER STRAETEN, *Carte topographique des environs de Bruxelles, comprenant la nouvelle enceinte et toutes les rues projetées, tant dans la ville que dans ses faubourgs*, Brussel, uitgeverij Vandermaelen, 1840.

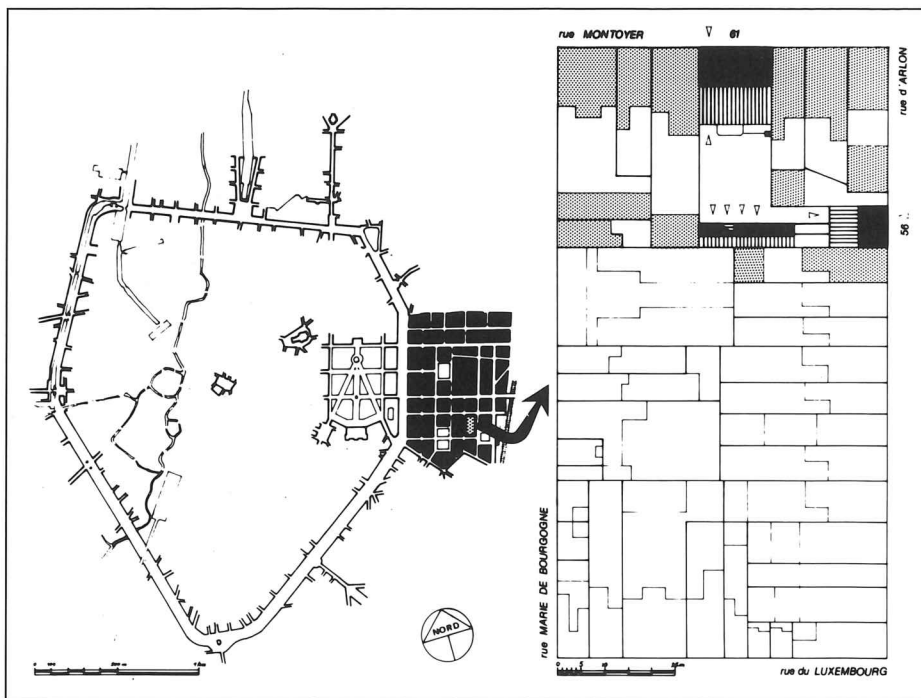

Fig. 2. — Plan van de ligging van de Leopoldswijk, in het verlengde van het park van Brussel (links) en de vestiging van het goed Malou in het kadasterplan van het huizenblok Montoyer/Aarlen/Luxemburg/Maria van Bourgondië (Tekening THOC., naar P.-C. POPP, Plan parcellaire de la Ville de Bruxelles (...), 1866).

nieuw plan van de wijk opstelde, waarin het tracé uitgebreid werd tot buiten de vallei van de Maalbeek, nl. tot aan het plateau van Linthout⁴.

Naargelang dat de wijk zich uitbreidde, stelde zich het probleem van de sterke helling van de Maalbeek-vallei. In 1845 publiceerden Félix Dubois en ingenieur Le Hardy de Beaulieu een project voor een gietijzeren brug, in het verlengde van de Wetstraat⁵. Het Ministerie van Openbare Werken recupereerde dit project voor een viaduct en het werd, weliswaar met enkele wijzigingen, uitgevoerd door ingenieur Groetaers in 1855. Zo werd — in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw — de aanleg mogelijk gemaakt van de wijken van het « Rond Point » (Schuman) en van het exercitieveld, dat in 1880 werd omgevormd tot het Jubelpark.

Tenslotte werd de wijk gebouwd volgens het tracé van Suys en nadien van Cluysenaar, rekening houdend met de hoogteverschillen van het terrein en met de nieuwe imperatieven, zoals de aanleg van een spoorlijn en de bouw, in 1855, van het station van de Leopoldswijk (door architect Gustave Saintenoy). Behalve de Sint-Jozefkerk, die volgens plannen van T.-F. Suys (1842-1845) werd gebouwd, werd geen enkel project voor een openbaar gebouw verwezenlijkt.

Verschillende factoren hebben de ontwikkeling van de Leopoldswijk bevorderd. Behalve de demografische aangroei en de landelijke exodus, was er ook de administratieve functie van Brussel die de adel, de bourgeoisie en de ambtenaren ertoe aanzette om zich in de nabijheid van de machtscentra van het nieuwe land te vestigen (Parlement, koninklijk paleis, ministeries). Een bijkomend probleem was het ongezonde leefmilieu in het centrum van de stad, die veroorzaakt werd door de Zenne, een echte openluchtriool, en door de vervuiling van de nieuwe industrieën in de westelijke voorsteden. De Leopoldswijk daarentegen was dank zij haar gunstige ligging op een plateau en de grote ruimten, die baadden in licht en lucht, een toonbeeld van een gezond leefmilieu.

Omgekeerd bestonden er twee factoren die de verkaveling van de wijk aanzienlijk vertraagden: het vergde een goede kwarteeuw alvorens men de Aarlenstraat bereikte. Enerzijds waren de terreinen, die in beslag genomen werden door de Leopoldswijk, gelegen in de gemeente Sint-Joost-ten-Node, die niet de middelen bezat om een wijk van een dergelijke omvang te beheren (politie, riolering, administratie, enz.). Na jarenlang geïntrigeerd, verkreeg de Stad Brussel door het Koninklijk Besluit van

⁴ Jean-Pierre CLUYSENAAR, *Plan d'un Palais destiné au Roi, à l'Industrie et aux Arts ainsi que d'un nouveau quartier y faisant suite, situé entre les portes de Louvain et de Namur*, Brussel, uitgeverij Parent, 1842.

⁵ Félix DUBOIS, *Agrandissements et embellissements successifs de Bruxelles depuis 1815 jusqu'en 1845 suivis du plan d'une nouvelle entrée de la capitale, et d'un projet de distribution d'eaux vives dans tous les quartiers de la ville*, Brussel, Belgische Typografische Maatschappij, 1845.

7 april 1853 het recht om 194 ha te annexeren — een gebied dat zich uitstrekte van de Regentlaan tot de Tervurense Poort, en waarin niet alleen de Leopoldswijk in gelegen was, maar ook de terreinen waar zich nu het Jubelpark en de Maria-Louisa-, Marguerita- en Ambiorixplantsoenen bevinden. Anderzijds handhaafde het octrooi, waardoor tolgeld op de goederen kon worden geheven, een fysische scheiding tussen de Stad Brussel (vijfhoek) en de voorsteden. De toegang tot de Leopoldswijk was slechts mogelijk via twee poorten (Wetstraat en Belliardstraat). Hierin kwam pas verandering door de wet van 18 juli 1860, waarmee het octrooi werd afgeschaft. De Leopoldswijk was een louter residentiële wijk, met weinig winkels en geen enkele fabriek. De inwoners behoorden hoofdzakelijk tot de adel en de gegoede burgerij (ambtenaren, politici, militairen en vrije beroepen). Na 1945 verplaatste de bevolking zich geleidelijk naar de moderne wijken in de randgemeenten en werd ze vervangen door kantoren. Het huidige uitzicht van de wijk, die twee maal zo hoog geworden is en negen tiende van haar architecturaal erfgoed verloren, is het gevolg van de speculatie in onroerend goed, die toen op gang kwam. Van de oude wijk blijven slechts het tracé, het groen, de Sint-Jozefkerk en enkele herenhuizen over, waarvan het merendeel een onzekere toekomst tegemoet gaat.

Victor Malou, bouwmeester van het herenhuis in de Montoyerstraat

Victor Malou behoorde tot één van die families uit de 19de-eeuwse bourgeoisie, waarvan de politieke en intellectuele acties hebben bijgedragen om het jonge België uit te bouwen tot een soliede en onafhankelijke natie.

De politieke roeping van de familie werd reeds duidelijk bij Pierre-Antoine Malou (1753-1827), de grootvader van Victor. Deze schepen van Ieper en held van de Brabantse Revolutie voerde in 1793 de delegatie aan die belast was met de verdediging van de belangen van zijn streek tegen de annexionistische intenties van de Franse revolutionairen. Toen deze taak mislukte, was hij verplicht om uit te wijken naar Hamburg, waar zijn roeping na de dood van zijn

vrouw duidelijk werd. Als lid van een religieuze orde stierf hij in New York in 1827⁶.

Zijn twee zonen, Jean-Baptiste (1783-1862) en Edouard (1791-1848) waren beiden lid van de Senaat onder Koning Leopold I. De oudste zoon, Jean-Baptiste, kreeg drie zonen: Jean-Baptiste (1809-1864), priester, professor in dogmatische theologie aan de Universiteit van Leuven en, vanaf 1848, « ultramontaans » bisschop van Brugge⁷; Jules (1810-1886), jurist, afgevaardigde en liberaal-katholiek minister, directeur van de Generale Maatschappij van 1848 tot 1871, en nadien kabinetschef van 1874 tot 1878 en opnieuw in 1884⁸; en tenslotte Victor (1815-1875). Eén van hun zusters, Aline Malou, huwde met Eugène Vandenpereboom, de voorzitter van het Hof van Cassatie.

Victor Bruno François Xavier Malou, de bouwheer van het herenhuis in de Montoyerstraat ondernam geen enkele politieke actie. In het *Bevolkingsregister van Brussel*⁹ wordt hij vermeld als rentenier. Hij was gehuwd met Catherine Moeremans en had zeven kinderen, zodat een ruime woning noodzakelijk was. De beslissing om zich in de Leopoldswijk te vestigen was zeker beïnvloed door het feit dat Jules Malou er reeds woonde¹⁰ en dat deze laatste directeur was van de Generale Maatschappij die de wijk had gepromoot door de bemiddeling van de *Société civile* en van graaf de Meeûs.

De vestiging in het huizenblok

Het terrein dat door Victor Malou werd aangekocht in het huizenblok — dat wordt afgebakend door de Montoyerstraat, de Aarlenstraat, de Luxemburg- en Maria van Bourgondiëstraat besloeg twee loodrecht op elkaar staande percelen¹¹ (Fig. 2). Op het grootste terrein, met een 15 m lange zijde aan de Montoyerstraat (nr 61), liet hij een herenhuis van vijf travees bouwen, doorboord met een voor voertuigen berijdbaar portaal. Aan het einde van het perceel stonden de bijgebouwen (stallen en bergplaatsen, die door een 27,35 m diepe geplaveide binnenhof gescheiden werden van het herenhuis. Het tweede perceel, met een 9 m lange zijde aan de Aarlenstraat, ligt naast het eerste. Het huis met drie travees dat daar werd opgericht, werd

⁶ Jean BETHUNE, *Pierre-Antoine Malou*, in *Biographie Nationale*, volume XIII, Brussel, 1894-1895, col. 258-262.

Carlo BRONNE, *La vie impétueuse de Malou-Riga*, Brussel, 1962.

⁷ Th.-J. LAMY, *Jean-Baptiste Malou*, in *Biographie nationale*, volume XIII, Brussel, 1894-1895, col. 253-258.

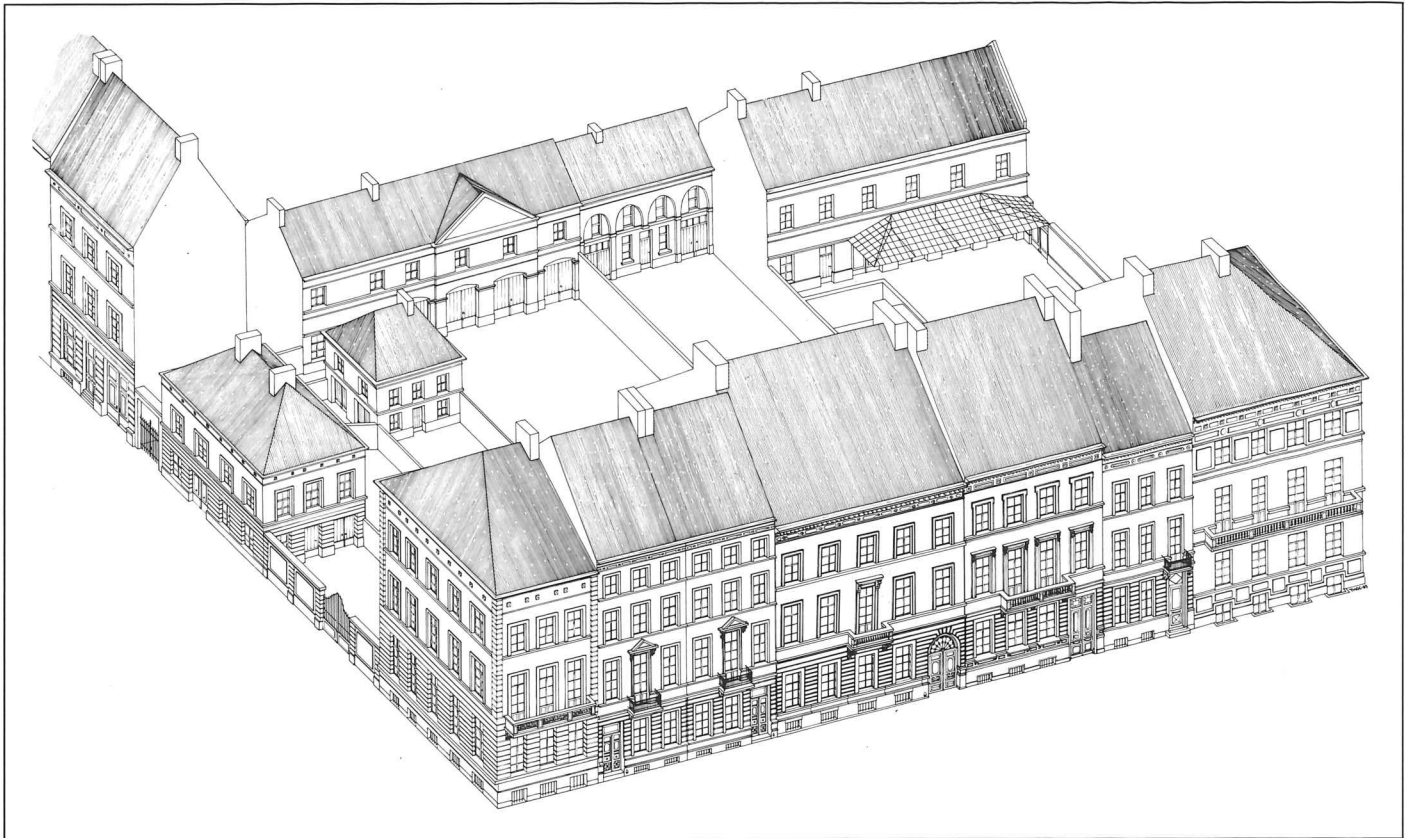
R. CAUWE, *Jan-Baptist Malou (1848-1864)*, in M. CLOET, R. BOUDENS en B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 357-364.

⁸ DE TRANNOY, *Jules Malou. 1810-1886*, Brussel, 1905.

⁹ A.S.B., *Registre de population, Bruxelles, recensement de 1867*, vol. V 1, f° 55 en 56.

¹⁰ A.S.B., *Openbare werken*, nr 14018 (Wetstraat) en nr 6771 (Aarlenstraat).

¹¹ Philippe-Christian POPP, *Plan parcellaire de la Ville de Bruxelles, en onze sections, avec les mutations*, 1866, percelen nr 445i en 445k.

eveneens doorboord met een voor voertuigen bereikbaar portaal (nr 56), dat uitgeeft op het geplaveide binnenhof, ter hoogte van de bijgebouwen.

Door deze vernuftige en functionele inrichting werd een interne circulatie mogelijk, waarbij een onderscheid mogelijk werd tussen de hoofd- of eringang langs het herenhuis en de dienstingang langs het huis in de Aarlenstraat.

In de Leopoldswijk waren analoge situaties uitermate courant. Het loodrecht op elkaar staand tracé, bestaande uit brede hoofdstraten en smalle zijstraten, evenals de indeling van de percelen volgens een relatief stereotiep model¹² — hetzij in een L-vorm rond een hoek, hetzij dwars door het volledige huizenblok¹³ — werkte deze vestigingswijze in de hand.

Als gevolg van de evolutie in de wijk is het herenhuis Malou — en dit ondanks de vermindering en de verlaten staat van het huis in de Aarlenstraat en van haar bijgebouwen — een uitzonderlijk voorbeeld geworden. Om een idee te hebben van de directe omgeving zoals die er oorspronkelijk uitzag, hebben wij — in een axonometrische voorstelling — een

wedersamenstelling gemaakt van een deel van het huizenblok rond 1870-1880, volgens plannen en documenten die in het Archief van de Stad Brussel worden bewaard¹⁴. Deze tekening accentueert het uniform karakter van het geheel dat is samengesteld uit de hoofdgevels, waarvan de afmetingen, rooilijnen en uitsteken geregeld werden door gemeentelijke normen. Nochtans had elke gevel een eigen identiteit, die werd bekomen door een specifieke versiering, waarbij vooral gebruik werd gemaakt van de grote verscheidenheid in de lijstwerkpatronen, zoals die tot uiting kwam in de kroonlijsten, het kroonwerk en de balcon. Enkel de voorgevels, in hun functie van « openbaar imago » van de bewoner, werden op deze wijze versierd. Door de keuze van het gezichtspunt wordt in deze tekening eveneens de omvang van de bijgebouwen, verbannen naar het einde van de percelen, in de verf gezet. Ook de specifieke plaatsing van de hoekhuizen, die langs de zijstraten konden worden bereikt, wordt hier onderlijnd.

Het huidige aanzien van dit huizenblok, is — zoals de gehele wijk overigens — volledig veranderd. Behalve het

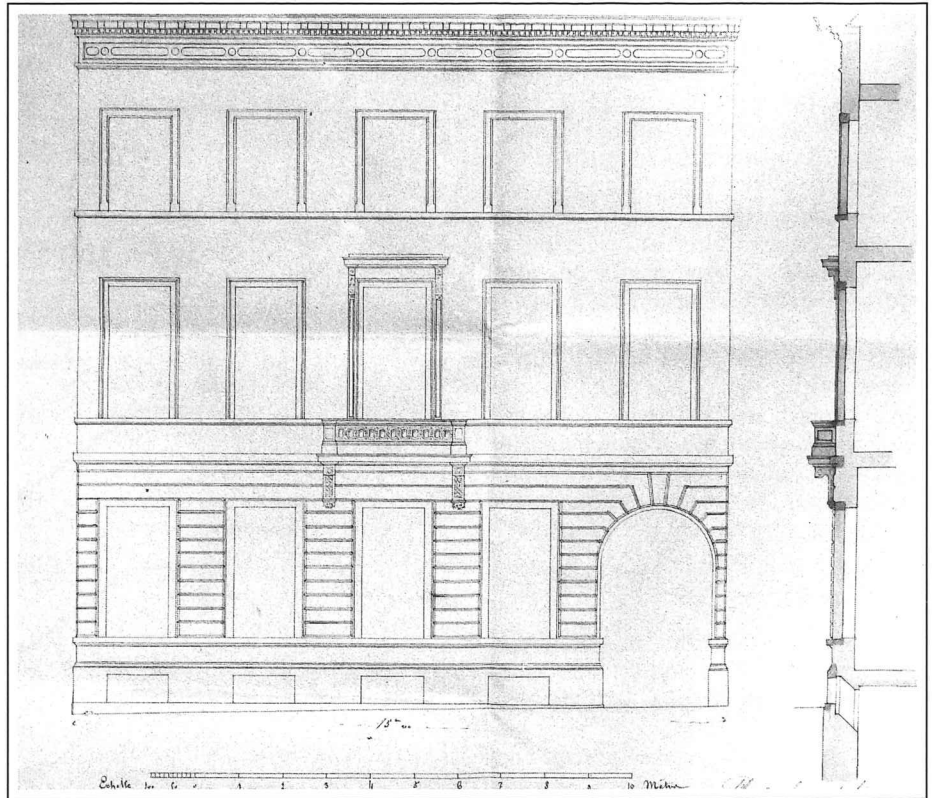
Fig. 3. — Axonometrisch zicht op een deel van het huizenblok Montoyer/Aarlen (in licht rastercliché op Fig. 2), met inbegrip van het goed Malou. Reconstructie naar archieven uit de Openbare Werken, bewaard in de A.S.B. (Tekening THOC. 87).

¹² Bekijk in dit verband de analyse van het modelhuizenblok van T.-Fr. Suys voor de Leopoldswijk: Caroline MIEROP, *Bruxelles. La construction d'un idéal citadin*, in *Archives d'Architecture Moderne*, nr 29, Brussel, 1985, p. 64-74.

¹³ Deze twee factoren hebben ongetwijfeld de immobiliën speculatie in de Leopoldswijk tijdens de laatste twintig jaar in de hand gewerkt.

¹⁴ A.S.B., *Openbare werken*, nrs 1668, 3912, 4808, 16106, 17318, 17326, 17383, 21681, 27364, 28034, 40953, 62703 en 70751.

Fig. 4. — Plan en doorsnede van de hoofdgevel van het herenhuis Malou, bijgevoegd aan de bouwaanvraag. Architect Chrétien Goevaert, 16.01.1856 (A.S.B., *Openbare werken*, nr 17326).

¹⁵ Behalve de Art Nouveau, waarover er bijzonder veel werd gepubliceerd, zijn de drie huidige naslagwerken voor Brussel: *Bruxelles, construire et reconstruire. Architecture et aménagement urbain 1780-1914*, catalogoog van de tentoonstelling georganiseerd door het Gemeentekrediet van België, Brussel, 1979; *Poelaert en zijn tijd*, catalogoog van de tentoonstelling georganiseerd door het Institut Supérieur d'Architecture Victor Horta, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1980; François LOYER, *Paul Hankar. La naissance de l'Art Nouveau*, Brussel, Archives d'Architecture Moderne, 1986, p. 13-41.

¹⁶ A.S.B., *Etat civil de la Ville de Bruxelles. Actes de naissance, 1816*, nr 2635 en *Actes de décès, 1887*, nr 186.

¹⁷ Koninklijke Academie der Schone Kunsten van Brussel, *Registre des inscriptions*, jaar 1835-1836, nr 214; jaar 1836-1837, nr 360; jaar 1837-1838, nr 47; jaar 1838-1839, nr 568; jaar 1839-1840, nr 140.

¹⁸ Koninklijke Academie der Schone Kunsten van Brussel, *Registre des procès-verbaux des concours, 1836-1848*, Wedstrijd voor het beste proefwerk, 1e architectuurklas, jaar 1839-1840.

¹⁹ Archief van de Gemeente Sint-Joost-ten-Node, *Openbare werken*, 1844, nr 54 (Huis Deltombe, Kunstlaan); 1847, nr 3 (Huis Zerezo, Kunstlaan); 1850, nr 59 (herenhuis Ozy, Belliardstraat); 1851, vol. II, nr 68 (herenhuis Marnix, Burgerlijke Maatschappijstraat); 1851, vol. II, nr 99 (Huis de Quanter, Galileostraat); 1852, vol. I, nrs. 16 en 17 (herenhuis 't Serstevens, Kunstlaan); 1852, vol. II, nr 100 (Huis Deltombe, Jozef II-straat); A.S.B., *Openbare werken*, nr 17326 (1856, herenhuis Malou, Montoyerstraat); nr 6757 (1856, Huis Malou, Aarlenstraat); nr 19952 (1858-1859), herenhuis d'Ansembourg, Regentlaan); nr 13993 (1859, Huis Goevaert, Wetstraat); nr 13030 (1861, herenhuis d'Espiègne, Jozef II-straat); nr 12849 (1861, herenhuis Le Clément de Taintegnies, Filips de Goedestraat); nr 22048 (1862, Herenhuis du Chastel, Wetenschapsstraat); nr 22343 (1863, Herenhuis de Beaufort, Wetenschapsstraat) en nr 7483 (1865, herenhuis d'Hanins de Moerkerke, Belliardstraat).

herenhuis Malou en haar bijgebouwen, hebben alle huizen die op de tekening voorkomen, zo'n vijftien jaar terug plaats moeten maken voor twee gebouwen die elk op drie voormalige percelen staan.

Architect Goevaert

Indien men sinds ongeveer een decennium opnieuw belangstelling krijgt voor de 19de-eeuwse architectuur in België¹⁵, moet men evenwel vaststellen dat — behalve enkele grote namen uit de architectuur die officiële opdrachten verwezenlijkten, die onderwijzer waren of opvielen door spectaculaire innovaties — er een groot aantal meer bescheiden bouwmeesters waren die volledig genegeerd worden. De studie van het herenhuis Malou bood de gelegenheid om één van hen te ontdekken, die bovendien één van de bewerkers van de Leopoldswijk lijkt te zijn geweest.

Chrétien Joseph François Goevaert (Brussel, 1818 — Brussel, 1887¹⁶) was de zoon van een slotenmaker. Hij volgde gedurende vijf jaar architectuur aan de Academie voor Schone Kunsten te Brussel¹⁷. Zijn professoren waren T.-Fr.

Suys, A. Payen en Tasson. In 1840 behaalde hij de eerste prijs voor het proefwerk van de eerste architectuurklas met zijn « athénée pour élèves externes, à ériger au centre d'une grande ville » (atheneum voor externe leerlingen, te bouwen in het centrum van een grote stad)¹⁸.

Al heel vroeg vestigde hij zich in de Leopoldswijk, eerst in de Kunstlaan nr 43, dan in de Wetstraat nr 62 (nu nr 68) waar hij, als vrijgezel, tot zijn dood verbleef. Wij hebben in de gemeentelijke archieven van Sint-Joost-ten-Node en in het Archief van de Stad Brussel een twintigtal bouwaanvragen kunnen terugvinden voor herenhuisen, huizen en bijgebouwen, die tussen 1844 en 1865 in de Leopoldswijk moesten worden verwezenlijkt¹⁹.

De analyse van de opstand die bij deze aanvragen werden gevoegd, getuigt van haar evolutie van een sober neo-classicisme naar een steeds zwaarder worden eclectisme. Deze evolutie, die ongetwijfeld gedeeltelijk bewerkstelligd werd door de smaak van de klanten, volgt de algemene tendens van die tijd. Het herenhuis Malou (1856) situeert zich halfweg deze evolutie: in de gevel vindt men nagenoeg geen eclectische vormen

terug, maar ze spelen een dominerende rol in de binnenhuisdecoratie.

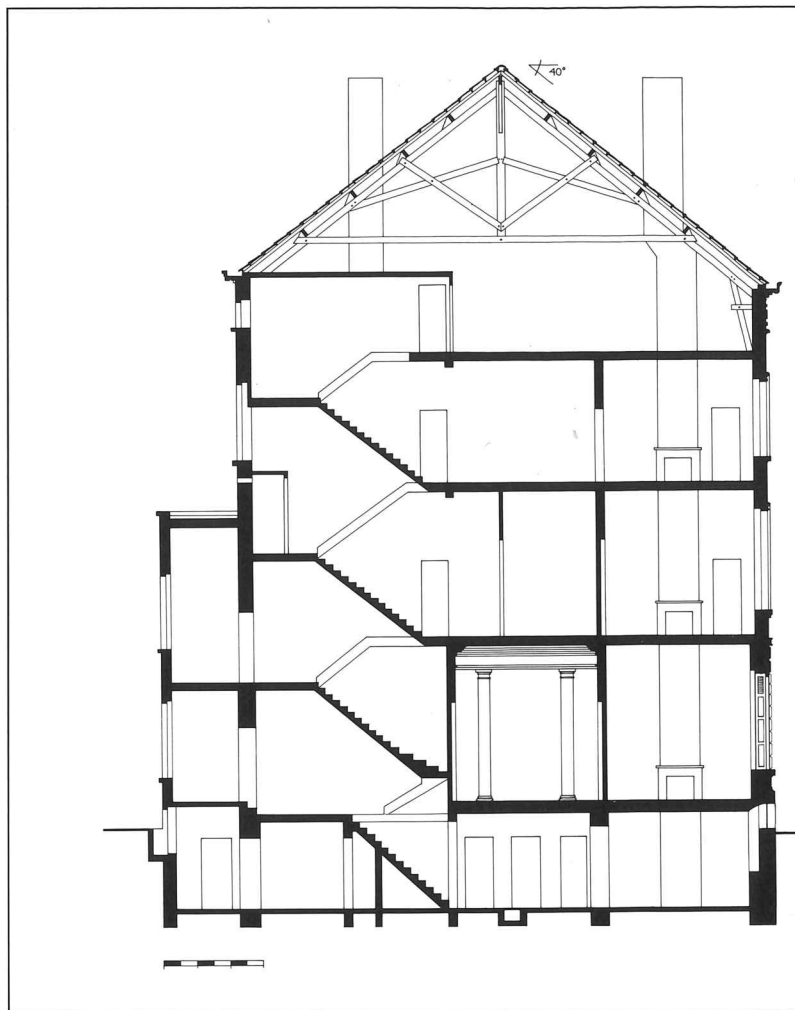
Meer dan de helft van het cliënteel van Goevaert behoorde tot de adel, waarvoor hij prestigieuze herenhuisen verwezenlijkte. Sommigen ervan bestaan nog steeds²⁰.

Deze benaderingswijze van de architect Goevaert beperkt zich tot de Leopoldswijk. Ondanks de verre gaande beknoptheid van het in memoriam dat *l'Emulation* publiceerde, bevestigt het dat Goevaert wel degelijk tot buiten Brussel bekend was: « (...) hij heeft talrijke herenhuisen en kastelen gebouwd, zowel in België als in het buitenland, hij genoot de reputatie van een zorgvuldige bouwmeester en in die hoedanigheid had hij het vertrouwen van de adel »²¹.

Bouwkundige analyse

Het dossier in verband met de bouw van het herenhuis Malou in 1856 wordt bewaard in het Archief van de Stad Brussel en bevat, benevens de bouw aanvraag en de toestemmingsacte, een opstand en een doorsnede van de hoofdgevel²² (Fig. 4). Aan de hand van dit document, de plannen en de doorsneden van de in 1909²³ en vooral van de in 1953²⁴ aangebrachte wijzigingen aan het gebouw, evenals van de archeologische overblijfselen die ter plaatse werden opgemerkt tijdens de werken van 1987, is het mogelijk geweest de oorspronkelijke staat van het gebouw te reconstrueren.

De voorgevel (noorderkant) is helemaal in baksteen, bedekt met een dikke laag witte plamuur. Enkel de onderbouw, de kordonlijst, het balkon en de vensteromlijsting zijn in blauwe steen. De voorgevel is een perfecte rechthoek (15 m breed op 15 m hoog onder de kroonlijst), en bestaat uit drie niveau's, verdeeld in vijf travees (Fig. 1, 4 en 5). De verhouding tussen de verticaallijnen (stijlen van de deur- of vensteropeningen) en de horizontaallijnen die iets meer geaccentueerd zijn (onderbouw, leimuren, kroonwerk, kordon- en kroonlijst) geeft aan de gevel stevigheid, ritme en evenwicht. Het decoratief repertoire behoort nog volledig tot het neo-classicisme, zowel door de behandeling van de gelijkvloerse verdieping met afgekante leimuren als door de eenvoud van het lijstwerkpatroon bij de omkadering van de deur- en vensteropeningen,

het kroonwerk en de kroonlijst. Enkel de kraagstenen met voluten van het balkon lijken meer tot het eclectische vocabularium te behoren. De lichte glooiing van het terrein heeft de architect ertoe aangezet om de koetspoort rechts te plaatsen, hetgeen hem toelaat om één trede te winnen tussen het portaal en de vestibule.

De achtergevel (Fig. 5), die enkel vanuit de bijgebouwen te zien was, wordt gekenmerkt door een volledig gebrek aan versiering. De overstek van de gevel stemt overeen met de tussenverdieping van twee trappen waaronder zich de dienkeuken bevond. In plaats van het kroonwerk bevonden er zich hier langwerpige ramen, die het daglicht binnenlieten in de knechtenkamers, die onder de hanebalken waren ingericht.

Het plan van de gelijkvloerse verdieping (Fig. 6) werd getypeerd door de traditionele dualiteit van de circuits. Enerzijds was er het « ere »-circuit dat rond

Fig. 5. — Opstand van de achter- (links) en voorgevel (rechts) en dwarsdoorsnede van het herenhuis Malou. Reconstructie van de oorspronkelijke staat (Tekening THOC. 88).

²⁰ Jozef II-straat, nr 76A; Filips de Goede-straat nr 2; Wetenschapsstraat 33 en Hertogstraat nr 83 (bijgebouwen van het herenhuis d'Ansembourg, Regentlaan).

²¹ *L'Emulation. Publication mensuelle de la Société Centrale d'Architecture de Belgique*, Brussel, 12de jaar, 1887, col 16.

²² A.S.B., *Openbare werken*, nr 17326:

– Bouwaanvraag, brief van C. Goevaert aan de Burgemeester en Schepenen van de Stad Brussel, 16.01.1856;

– Plan in bijlage van deze brief: opstand en doorsnede van de hoofdgevel, schaal 2%, Oostindische inkt op papier, gesignd en gedateerd C. Goevaert, 16.01.1856;

– Rapport en toelatingsacte, Brussel, 19.01.1856, ondertekend door Burgemeester Charles de Brouckere.

²³ A.S.B., *Openbare werken*, nr 4837.

²⁴ A.S.B., *Openbare werken*, nr 61892.

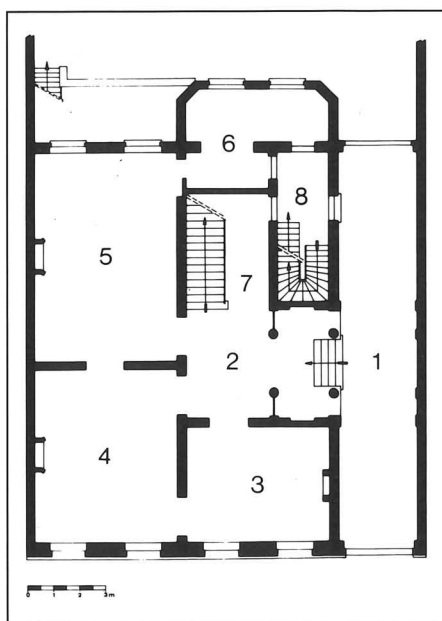
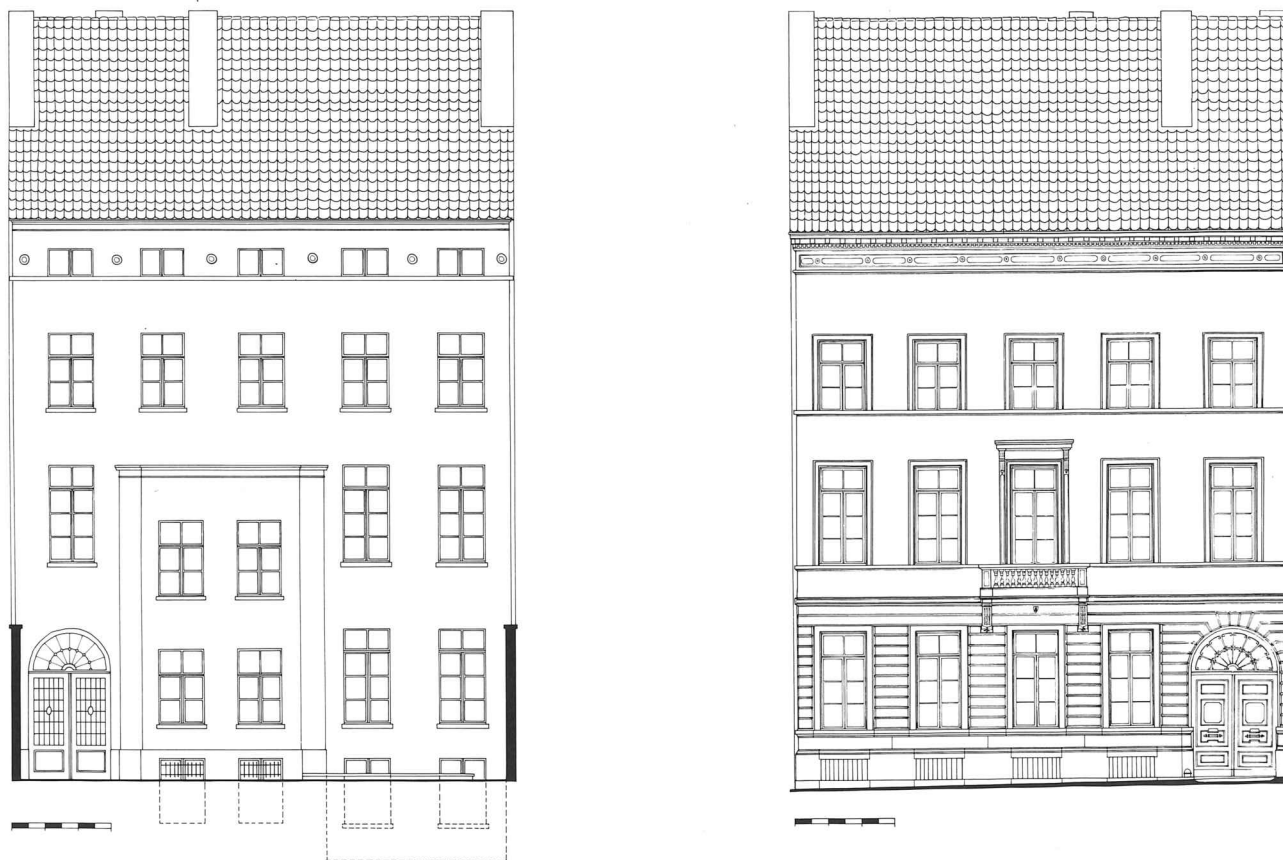

Fig. 6. — Herenhuis Malou, plan van het gelijkvloers, reconstructie van de oorspronkelijke staat : 1. portaal, 2. vestibule, 3. klein salon, 4. groot salon, 5. eetkamer, 6. dienkeuken, 7. eetrap, 8. diensttrap (Tekening THOC. 88).

de vestibule liep, de centrale, horizontale distributieruimte die het portaal, de hoofd-trap, de salons en de eetkamer met elkaar verbond. Anderzijds was er het circuit voor het personeel, dat rond een verticale as liep : de diensttrap, de link tussen de kelderverdieping, de dienkeuken en de kamers (op de verdieping) (Fig. 5, doorsnee).

De hoofd-trap, die enkel het gelijkvloers met de eerste verdieping verbond, bevatte twee trapdelen tussen de trapportalen en een overloop, die boven de dienkeuken was aangelegd. Deze tussenruimte, die ook wel « belvédère » wordt genoemd, vormde de enige lichtbron (in het zuiden) voor de voorportalen op het gelijkvloers en de bovenverdiepingen. Een overgangsruiimte, afgebakend door vier zuilen met architraven, verbond het portaal (verste travee) met de hoofdtrap (centrale travee), zodat elk van de

salons voldoende groot, goed geproportioneerd en degelijk verlicht (twee ramen per salon) zouden zijn.

De vloeiende lijn tussen de loodrechte ruimten van het portaal en de vestibule wordt verzekerd door de behandeling van het dak (een plafond dat enkel door architraven wordt versierd), door de zuilen die de trappen van de vestibule goed laat uitkomen en door de helderheid van het portaal (bovenraam van de voordeur (Fig. 7) en glazen deur achteraan).

In dit huis is het begrip « bel étage » volledig verdwenen; de praalruimten werden immers op de gelijkvloerse verdieping gegroepeerd. Deze bestond uit twee salons aan de straatzijde en een eetkamer aan de binnenhofkant. De dienkeuken paalde aan deze kamer. Enkel het grote salon en de eetkamer (hoogte onder het plafond: 4,50 m) bezitten nog hun schoorstenen en hun versiering die bestaat uit een opeenvolging van panelen, spiegels en portalen. De klassieke weerkaatsing van de spiegels, die in beide richtingen recht tegen-

over elkaar staan, wordt hier perfect beheerst: vergroting van de ruimte, gevoel van het oneindige en weerkaatsing van het licht van de centraal geplaatste luchters (Fig. 8). De versiering bestaat hoofdzakelijk uit een geheel van panelen in pleisterwerk, die de horizontale lijn van de kroonlijst en de onderbouw koppelt aan de verticale lijn van de deuren en de steunpilaren tussen de spiegels. Hoewel het decoratieve repertoire van het salon (plafond en sierlijsten) dicht aanleunt bij het Lodewijk XVI-vocabularium, is de eetkamer toch resoluut eclectisch, met inbegrip van enkele verwijzingen naar de Lodewijk XV-stijl.

Dit naast elkaar plaatsen van verschillende stijlen kan op het eerste gezicht verrassend lijken, maar kan worden uitgelegd door de intensiteit van het zonlicht, waarin deze twee ruimten baden. Het salon, in het noorden, ontvangt slechts enkel indirect licht. De sierlijsten zijn er niet erg diep en het plafond, dat egaal vlak is, wordt enkel door twee ronde kronen met bladeren opgelui-

▲ Fig. 7. — Hoofdgevel, venster- en deuropening van de koetspoort na restauratie. (Foto THOC. 24.10.1987.)

► Fig. 8. — Spiegeleffecten in en versiering van het groot salon op het gelijkvloers, tijdens de restauratie. (Foto THOC. 24.10.1987.)

²⁵ A.S.B., *Registre de population, Bruxelles, recensement de 1867*, vol. V 1, f° 55 en 56.

²⁶ Het is interessant vast te stellen dat er bij het personeel, dat uit 4 mannen en 6 vrouwen bestond, slechts één kokkin een buitenlandse was (Oostenrijkse); de anderen kwamen uit alle hoeken van België (Ohey, Mechelen, Halle, Pessoux, Oostende, Rixensart en Jette). Eén van hen was gehuwd. De gemiddelde leeftijd was 28 jaar; het personeel was dus nog erg jong.

²⁷ A.S.B., *Openbare werken*, nr 6757.

²⁸ A.S.B., *Openbare werken*, nr 4837

— Bouwaanvraag voor een bijgebouw aan de achterzijde, brief van mejuffrouw (Marie) Malou aan de Burgemeester en Schepenen van de Stad Brussel, 29.06.1908;
— Plan in bijlage van deze brief: plannen, doorsnede en opstand van het te verbouwen gedeelte, schaal 2 %, Oostindische inkt op kalkpapier, gewassen, gesignd en gedateerd, Heverlee, arch. Th. Van ... (onleesbaar), 18.06.1909;
— Toelatingsminuut en diverse administratieve documenten.

sterd. Wit is de alomtegenwoordige kleur; zelfs de schoorsteen is in wit, niet dooraderd marmer. De vloer bestaat uit een eenvoudige houten vloerbedekking, die door een tapijt moet worden bedekt. De lichtblauwe weerkaatsing van de spiegels draagt ertoe bij dat de ruimte steeds aangenaam en zacht verlicht wordt. De eetkamer, in het zuiden, houdt rekening met een feller licht. De sierlijsten zijn er levendiger en dieper uitgewerkt. De okerkleurige tonaliteit vindt men terug in de bruin dooraderde marmeren schoorsteen en in de kunstig bewerkte parketvloer, waarvan de afwisselende donkeren helder gekleurde marqueterie sterk tot uiting komt in de zijpanelen, die zichtbaar moesten blijven.

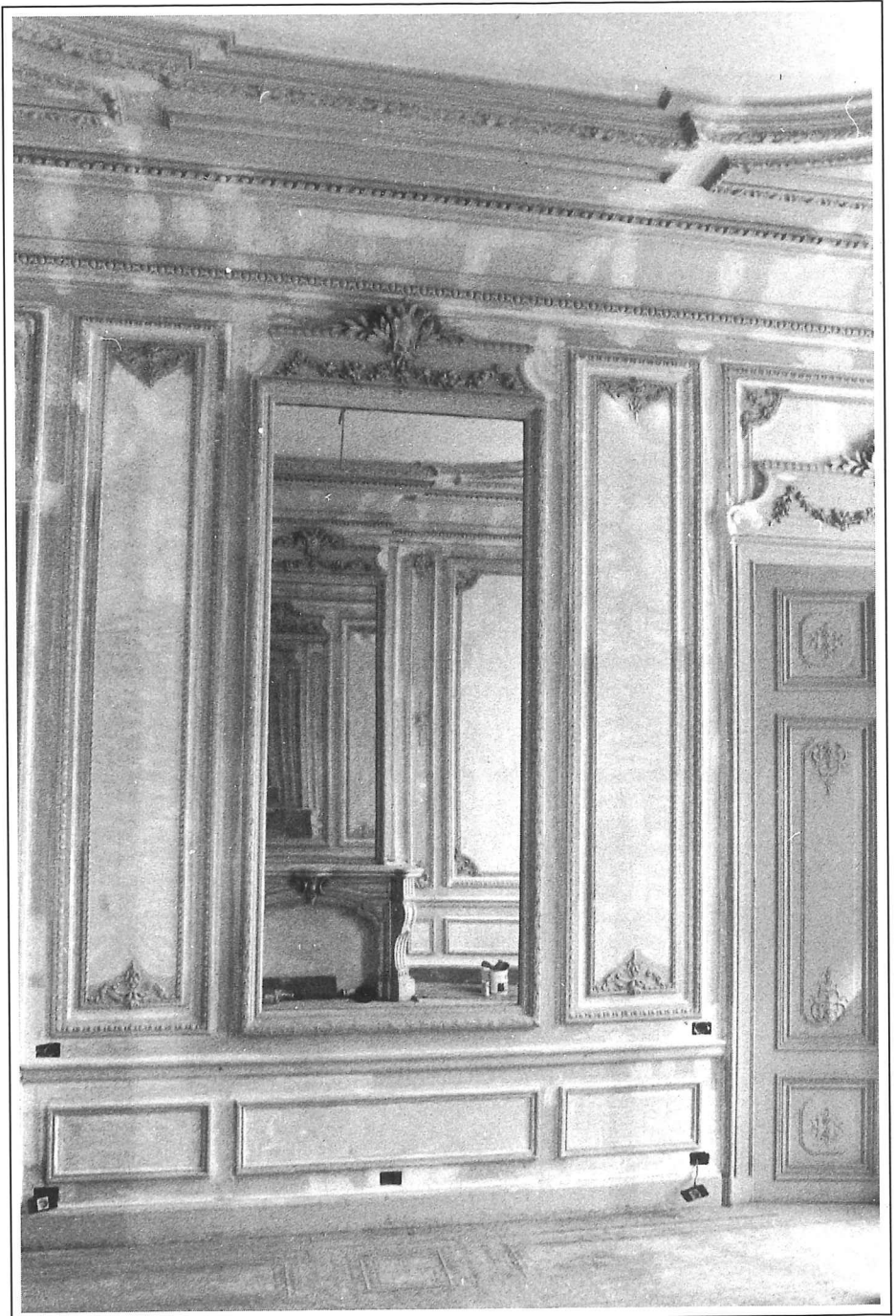
Deze twee ruimten getuigen van een grote decoratieve gevoeligheid en, bovendien, van de levenswijze die er uit voortspuit. De andere ruimten van het huis, die vanaf 1953 tot kantoren werden omgevormd, werden zwaar verminkt.

Enkel de kelderverdieping heeft haar oorspronkelijke indeling behouden. De keuken, die er de belangrijkste ruimte vormt, wordt verlicht door een binnenplaatsje dat iets lager ligt dan het binnenhof. De andere ruimten, waarvan sommigen gewelven hebben (onder het portaal en de vestibule), werden gebruikt voor de andere «logistieke» functies uit die tijd: provisiekamer, washok, wasserij, kolen-, hout- en wijnkelder en waarschijnlijk ook een verwarmingsketel (hiervan werd er evenwel geen enkel spoor teruggevonden). De binnentrap leidde direct tot de dienkeuken en de verdiepingen; de buitentrap verbond het binnenplaatsje met het binnenhof en de bijgebouwen.

Op de eerste verdieping bevond er zich een salon (balkon), een boudoir en, bijna zeker, het bureau, evenals de vertrekken van de huiseigenaar en een kleinere slaapkamer.

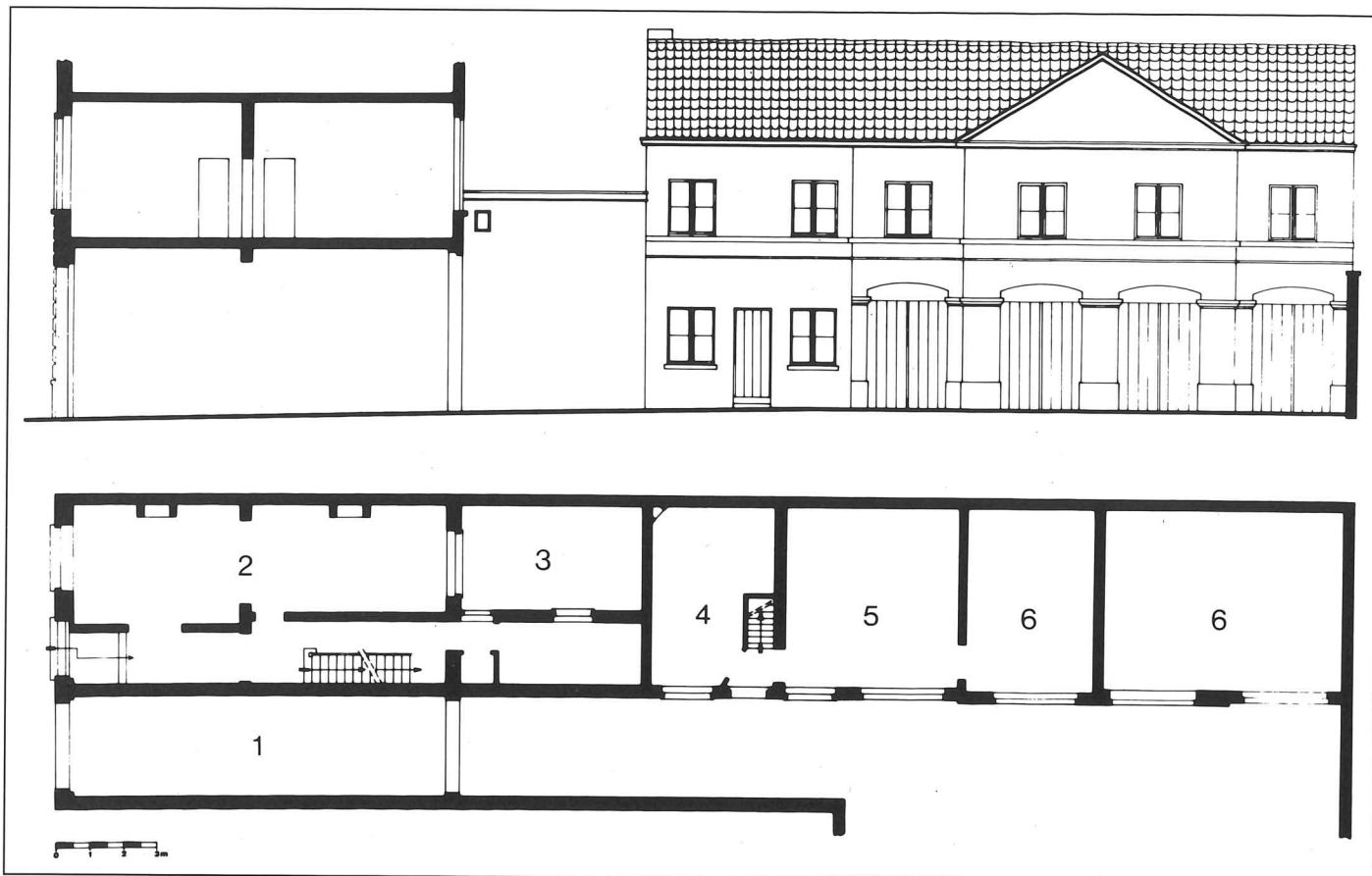
De tweede verdieping bestond uit zes slaapkamers en antichambres, donkere ruimten die bestemd waren voor het toilet. Onder de hanebalken, achteraan, werden vier kleine kamertjes ingericht en aan de voorzijde bevond zich een zolder. Het dak, met twee hellingen van 40°, was bedekt met donkere dakpannen. Het oude gebinte is bewaard gebleven (Fig. 5, doorsnede).

Het grote aantal slaapkamers, dertien of

veertien in totaal, wordt verklaard door het aantal personen dat oorspronkelijk het herenhuis bewoonde. In het *Bevolkingsregister van 1867*²⁵ wordt enerzijds het gezin Malou vermeld, dat toen uit de ouders en zes kinderen bestond, en wordt anderzijds melding gemaakt van huispersoneel, namelijk drie koks, vier bedienden, een kamermeisje, een kwartiermeisje en een koetsier²⁶, hetzij achttien personen in totaal.

De bijgebouwen, die het binnenhof in het zuiden afsloten, werden in het loodrecht daarop staande perceel verlengd. Vanuit het huis boden zij een symmetrisch gevelaanzicht met vier travees, elk voorzien van een koetspoort en een venster boven. Het lichtjes uitspringende centraal motief werd vooraan voorzien van een fronton met een blinde boogtrommel. Naar hun dimensies te oordelen, boden de koetshuizen plaats

aan drie karossen ; in de stallen konden vier tot vijf paarden worden ondergebracht (Fig. 9). In het oosten van dit-zelfde gebouw, verschaftte een kleine kamer de zadelmakerij, die vanuit het herenhuis onzichtbaar was — toegang tot de kamers op de verdieping.

Het huis in de Aarlenstraat, dat in het zelfde jaar was gebouwd als het herenhuis²⁷, werd gedwarst door het dienstportaal. Het bezat haar eigen ingang en binnenplaatsje (Fig. 9). Het stond los en kon dus ook verhuurd worden.

Dit woningcomplex vormde een uiterst georganiseerd geheel, dat op een bepaald ogenblik uit haar geschiedenis werd bewoond door achttien personen, waarvan meer dan de helft instond voor dienst en onderhoud.

Het gezin Malou bewoonde gedurende een eeuw het herenhuis van de Montoyerstraat. Behalve de constructie van een uitkragende annex tegen de achtergevel²⁸ voor de moderne nutsvoorzieningen (stromend water en electriciteit), werd geen enkele ingrijpende wijziging aan de gebouwen uitgevoerd voor 1953.

Van woning... tot kantoor

In 1953 werd het geheel van het gebouwencomplex Malou, met de drie verschillende delen (het herenhuis in de Montoyerstraat, het huis in de Aarlenstraat en de bijgebouwen) verkocht aan het «Oeuvre Nationale des Orphelins, Veuves et Ascendants des Victimes de la Guerre» (O.N.O.V.A.) (Nationaal Werk voor Wezen, Weduwen en Ascendenten van Oorlogsslachtoffers). Deze organisatie, die werd voorgezeten door G.-L. de San, deed beroep op de architecten H. en A. Verwacht, in associatie met René De Lauw, om de drie gebouwen om te vormen tot kantoren en gezondheidscentrum²⁹. Deze bestemmingswijziging had verreichende gevolgen.

De twee belangrijkste verbouwingen van het herenhuis in de Montoyerstraat waren de toevoeging van een derde verdieping en de bouw van een lift. Door de afbraak van het kroonwerk en de kroonlijst en de bouw van een derde verdieping met gerecupereerde bakstenen en een kroonlijst zonder reliëf werd de harmonie der verhoudingen van de

voorgevel verminkt (Fig. 10). Op het gelijkvloers werd de ontvangstaccommodatie, vroeger één der belangrijkste troeven van het gebouw, onherroepelijk ontdaan van de belangrijkste delen. De eretrap werd vervangen door een lift en de diensttrap, die nu uit beton was, gaf uit op de vestibule. De ruimte tussen het portaal en de vestibule werd aan deze laatste ruimte toegevoegd door het verwijderen van twee zuilen, het verplaatsen van de glazen deur naar het portaal en de aanleg van een vals plafond. Het kleine salon werd in twee gedeeld en verloor haar schoorsteen. Om de verdiepingen om te vormen tot kantoorruimte, dienden heel wat wanden verplaatst, valse plafonds gestoken en alle schoorstenen vernietigd te worden. Tevens werd een sanitair blok gebouwd. Het portaal van het huis in de Aarlenstraat werd afgebroken (Fig. 11) en de doorgang naar de binnenplaats werd overdekt met een betonnen afdekplaat. De dakbedekking en het fronton van de bijgebouwen werden gesloopt en vervangen door een plat dak. De volledige binnenhuisinrichting verdween en de

◀ Fig. 9. — Opstand van de noordergevel der bijgebouwen en plan van het gelijkvloers der bijgebouwen en het huis in de Aarlenstraat, reconstructie in de oorspronkelijke staat : 1. portaal dat het huis in de Aarlenstraat doorkruist (nr 56), 2. huis in de Aarlenstraat (nr 54), 3. binnenhof, 4. zadelmakerij, 5. stallen, 6. koetshuizen (*Tekening THOC. 88*).

▶ Fig. 10. — Gevel van het herenhuis Malou voor de restauratie (3de verdieping) (*Foto THOC. 29.04.1987*).

²⁹ A.S.B., *Openbare werken*, nr 61892 :

- Aanvraag voor het verbouwen van het herenhuis in de Montoyerstraat en van het huis in de Aarlenstraat tot kantoorruimte, brief van G.-L. de San, directeur van het O.N.O.V.A. aan de Burgemeester en Schepenen van de Stad Brussel, 20.02.1953 ;
- Reeks van 5 plannen in bijlage van deze brief : plannen van de kelderverdieping, van het gelijkvloers en de 1ste verdieping ; plannen van de 2de en 3de verdieping ; dwars- en overlangse doorsnede ; opstand van de voor- en achtergevels ; verbouwing van de bijgebouwen, plannen van het gelijkvloers en de bovenverdieping, doorsneden en opstand van de gevel ; schaal 2 %, ammoniakdruk, gesigeneerd door de arch. H. en A. Verwacht en R. De Lauw ;
- Diverse administratieve enquête-documenten ;
- Toelatingsacte, uitgereikt op 01.06.1953.

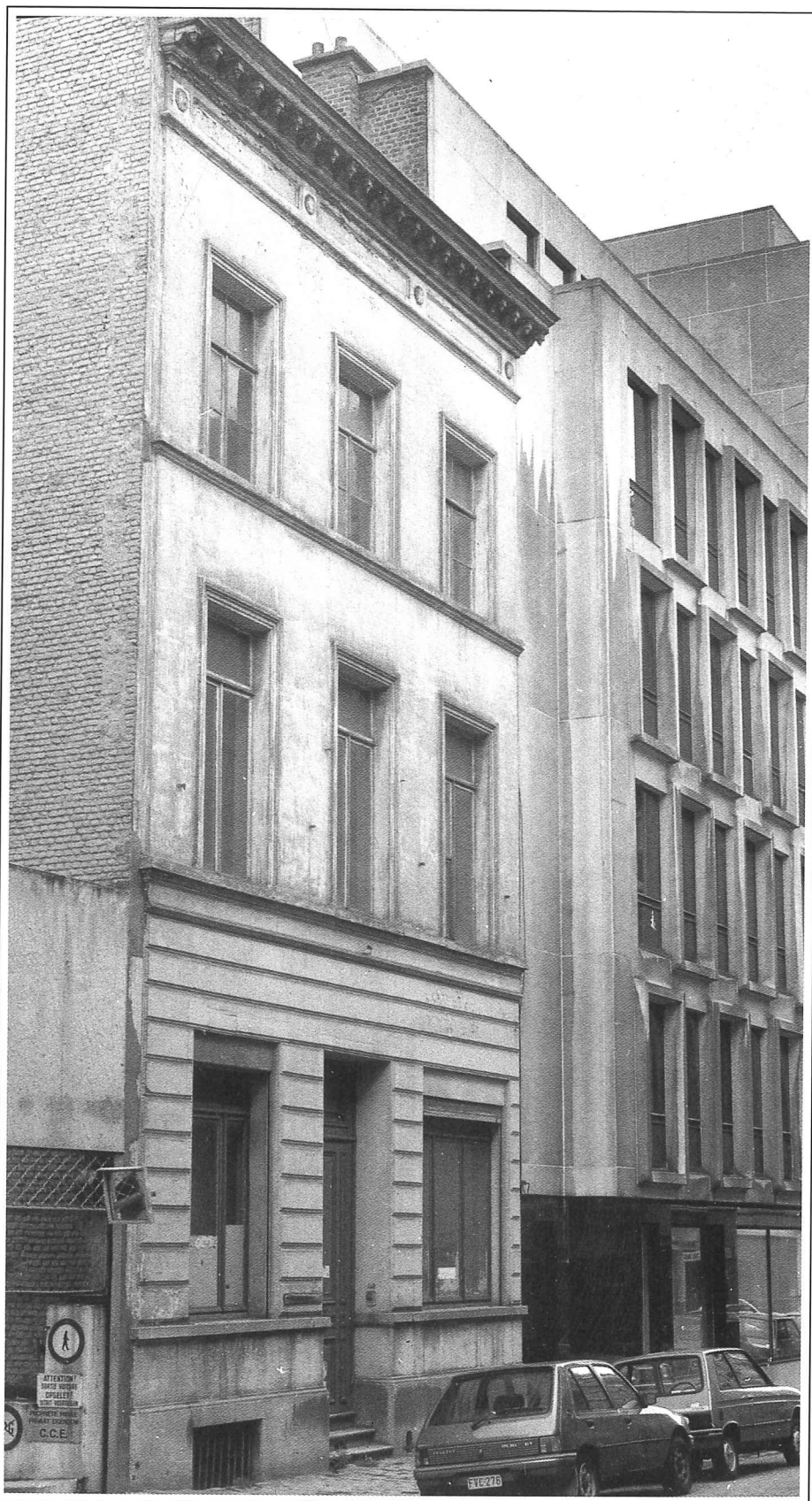

Fig. 11. — Huis in de Aarlenstraat na de verbouwing van het portaal tot raam (Foto THOC. 07.08.1987).

³⁰ Het belangrijkste voorbeeld van deze werkwijze is het herenhuis dat door architect H. Beyaert rond 1850 werd gebouwd in de Guimardstraat nr 7. De kroonlijst werd vervangen door een verhoging van drie verdiepingen.

vier koetspoorten werden vervangen door vensteropeningen en steunmuren. Deze twee gebouwen zijn nu verlaten.

Het eerste luik in het vestigingsproces van kantoren in de Leopoldswijk, was de inrichting van het inrichtbare, d.w.z. de herenhuisen met een gevel van vier tot vijf travees³⁰. De kleinere huizen werden gegroepeerd, zodat nieuwe gebouwen konden worden opgericht op twee of drie vroegere percelen.

Het tweede luik, dat nu nog steeds aan de gang is, richt zich naar de tijdens de eerste periode heringerichte herenhuisen en vervangt ze door moderne gebouwen die aan de eisen van de markt voor kantoorruimten beantwoorden (comfort, veiligheid, ondergrondse garages, enz.). Het is evident dat in deze context zelfs de oude gebouwen, die dertig jaar geleden werden gereffecteerd, nog weinig overlevingskansen hebben. Het totaal ontbreken van beschermingsmaatregelen van de belangrijkste complexen, het behoud van de urbaniseringsnormen in de sectoriële plannen en de voor het autoverkeer gunstige, rechthoekige structuur van de wijk hebben een belangrijke immobiliënspeculatie teweeggebracht. In minder dan veertig jaar heeft deze residentieel hoogwaardige wijk plaats moeten maken voor een wijk die enkel bestemd is voor kantoren; de sociale implicaties van deze evolutie zijn aanzienlijk.

Op de valreep gered

Het herenhuis Malou dankt haar redding aan twee factoren. Eerst en vooral is er het feit dat de twee groepen van drie huizen aan weerszijden van dit herenhuis plaats maakten voor twee moderne bouwwerken. Bovendien wou de Nationale Investeringsmaatschappij (N.I.M.), de eigenaar van het aanpalende gebouw (nr 63), zich uitbreiden en meteen een stadrenoveringsoperatie doorvoeren. In 1984 leidde deze samenloop van omstandigheden tot de aankoop van het voormalige herenhuis Malou door de N.I.M. Het programma voorzag enerzijds in de restauratie van de gevel en de inrichting van de gelijkvloerse verdieping in ontvangstruimte en anderzijds tot de bouw op de bovenverdieping van kantoren die aan de huidige normen van comfort en veiligheid beantwoordden.

Voor de gevelrestauratie werd een beroep gedaan op de raad van een archeoloog. Op basis van de bovenvermelde oude documenten en van onderzoek ter plaatse, werd de in 1953 toegevoegde verdieping weggehaald en werd het kroonwerk en de kroonlijst in hun vroegere vorm hersteld, zodat de gevel zijn oorspronkelijke afmetingen terugkreeg (Fig. 1). Het tweede luik van de herstellingswerken bestond uit de keuze van de kleuren voor de gevel, waarbij rekening werd gehouden met de ontleding van het muuroppervlak en een kritische beoordeling van de hedendaagse bouwwerken in Brussel. Er werd beslist de blauwe steen van de vensteromlijsting niet zichtbaar te maken en zich te beperken tot een waaier van witte tinten, conform met de neoclassieke geest van het gebouw.

Op het gelijkvloers werden enkel het portaal, het voormalige grote salon en de eetkamer gerestaureerd. De andere ruimten werden, net zoals de bovenverdiepingen overigens, op een resoluut hedendaagse wijze heringericht. De restauratie concentreerde zich vooral op de decoratie van het stucwerk, op de plafonds en op het in ere herstellen van de spiegeleffecten.

Dit gebouw, dat opnieuw herenhuis Malou werd gedoopt, werd voor het eerst gebruikt ter gelegenheid van het bezoek van Z.M. Koning Boudewijn die er een werkvergadering voorzat n.a.v. het 25-jarig bestaan van de Nationale Investeringsmaatschappij (27 oktober 1987).

Besluit

Het pas gerestaureerde herenhuis Malou, dat zich middenin een kantoorwijk bevindt die dagelijks door duizenden automobilisten wordt doorkruist, heeft een symbolische waarde. Voortaan zal het door haar aanwezigheid bijdragen tot een evocatie van wat de Leopoldswijk eens was.

Het 19de eeuwse Brusselse architectuurpatrimonium is nog steeds erg belangrijk. Sinds kort is men zich bewust geworden van het belang en de verscheidenheid van dit erfgoed. Zal dit bewustzijn volstaan om de zo verregaande verminking van het gebouwenbestand,

zoals wij die in de Leopoldswijk hebben gekend, tegen te gaan? Het voorbeeld van de restauratie van het herenhuis Malou zou in elk geval de verantwoordelijke overheid ertoe moeten aanzetten om die enkele belangwekkende gebouwen, die nog overblijven, te beschermen.